

ภูมิ

ปัญญาตะวันตกและภูมิปัญญาตะวันออก

อภิชัย พันธเสน^{1*}

รับบทความ: 20 กุมภาพันธ์ 2566 ตอบรับบทความ: 26 กุมภาพันธ์ 2566

บทคัดย่อ

ภูมิปัญญาเป็นสิ่งที่สะท้อนความรู้ของมนุษย์ที่ช่วยให้มนุษย์สามารถดำรงชีวิตและสืบทอดเผ่าพันธุ์มาได้จากอดีตจนถึงปัจจุบัน ความแตกต่างของภูมิปัญญามนุษย์ในแต่ละภูมิภาคมีความสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมทางภูมิศาสตร์และสังคม ภูมิปัญญาตะวันออกและภูมิปัญญาตะวันตกในอดีตจนถึงปัจจุบันก็มีลักษณะเช่นนี้ที่มาจากภูมิปัญญาดั้งกล่าวในระดับสากลเริ่มต้นมาประมาณ 3,000 ปีแล้ว โดยมีจุดเริ่มต้นไม่แตกต่างกันมากนัก เพราะภูมิปัญญาที่สำคัญล้วนเกิดมาในเขตอบอุ่นและนวัตกรรมทางเทคโนโลยีสำหรับมนุษย์ไม่ต่างกันมากนัก แต่เมื่อชนชาติตะวันตกเข้าไปอาศัยในเขตหนาวมากขึ้น ขณะที่ชนชาติตะวันออกอาศัยอยู่บริเวณเขตร้อนเพิ่มขึ้น ภูมิปัญญาตะวันตกจึงมุ่งเอาชนะธรรมชาติด้วยการเน้นการศึกษาภายนอกอย่างลึกซึ้งและพัฒนาเทคโนโลยีเพื่อเอาชนะธรรมชาติที่โหดร้าย ส่วนมนุษย์ในภาคตะวันออกไม่จำเป็นต้องเอาชนะธรรมชาติเนื่องจากสามารถใช้ชีวิตที่สอดคล้องกับธรรมชาติได้อย่างสบาย แต่กลับมีปัญหาความไม่สงบสุข เริ่มจากสังคมครอบครัว จนถึงปัจเจกบุคคล ซึ่งทำให้ต้องมองเข้าไปค้นหาปัญหาจาก “จิต” ของตนเอง เป็นผลให้มีความแตกต่างระหว่างภูมิปัญญาตะวันตกและภูมิปัญญาตะวันออกที่ฝ่ายหนึ่งเน้นเรื่องภายนอกและเทคโนโลยี จึงมีความสามารถในการสร้างนวัตกรรมทางเทคโนโลยี ขณะที่ตะวันออกนั้นพยายามเรียนรู้ภายใน “จิต” ของตนเองและสังคม จะมีความเหนือกว่าทางด้านนวัตกรรมสังคม

ในปัจจุบันนวัตกรรมเทคโนโลยีมีความก้าวหน้ามากขึ้น แต่มนุษย์ก็ยิ่งรู้สึกที่ไม่มีความสุข ทำให้โลกตะวันตกหันมาสนใจความรู้ทางตะวันออกมากขึ้น ขณะที่ตะวันออกเองก็ได้เรียนรู้เรื่องการพัฒนาเทคโนโลยีจากตะวันตกเพิ่มมากขึ้น ในสถานการณ์เช่นนี้จึงยากที่จะจำแนกภูมิปัญญาตะวันตกและภูมิปัญญาตะวันออก แต่มีแนวโน้มที่ภูมิปัญญาทั้งสองภูมิภาคจะเข้ามาสู่จุดที่ใกล้เคียงกันมากขึ้นในอนาคต

คำสำคัญ: ภูมิปัญญา ตะวันตก ตะวันออก

¹ ศาสตราจารย์ ดร. ประจักษ์วิทยาลัยนวัตกรรมสังคม มหาวิทยาลัยรังสิต

* อีเมล: apichaipun@hotmail.com

Western and Eastern Wisdom

Apichai Puntasen^{1*}

Received: February 20, 2023 Accepted: February 26, 2023

Abstract

Humans wisdom normally reflects human knowledge that enables human beings to continue with their own existence from the very beginning until currently and possibly beyond. Differences among human wisdom in different regions depend very much on different locations and human societies. Around 3,000 years ago most prominent wisdom emerged along the so called “warm climate” on earth. While technologies developed by human beings were not as much advance, such questions about ideal society and good life received similar answers for both Westerners and Easterners.

Soon as the Westerners moved northward into the cold climate, while Easterners moved down more toward the equator, their way of lives began to change. The Westerners must survive the cold climate by controlling harsh nature while the Easterners found themselves living in the paradise, yet they were not comfortable with what went on among human societies, communities as well as their own human experiences. Some looked for internal causes of the problems within human bodies themselves, human ‘mind’. In a similar vain, the Westerners developed their skills of “technological innovation” to overcome less comfortable nature and environment for them. While the Easterners seemed to understand more about human nature and human mind that would lead to happy human communities and societies. They were better at the so called, “social innovation”.

The current revolution of communication technology and human knowledge have blurred the West-East distinction. Most of them are trying to investigate on the concept of good life from both mind-based and neuroscientific aspects, the inside as well as outside investigation of a complete functioning of human beings.

Keywords: Wisdom, Western, Eastern

---

¹ Professor Dr., College of Social Innovation, Rangsit University

* Email: apichaipun@hotmail.com

บทนำ

สิ่งที่เรียกว่า “อารยธรรมตะวันตก” และ “อารยธรรมตะวันออก” นั้น คำว่า “อารยธรรม” แยกได้เป็นสองคำ คือ “อารยะ” หรือ ความเจริญก้าวหน้า ส่วน “ธรรมะ” ก็คือ ธรรมชาติหรือสภาวะตามธรรมชาติ ดังนั้น “อารยธรรม” จึงหมายถึง ความเจริญก้าวหน้าที่เกิดขึ้นจากธรรมชาติหรือภูมิประเทศ หรือจะให้กว้างและครอบคลุมยิ่งขึ้นก็คือ ภูมิสังคมของภูมิกษेत्रนั้น ๆ ซึ่งในที่นี้ก็คือ ภูมิกษेत्रของโลกซีกตะวันตกและตะวันออก โดยที่คำดังกล่าวบัญญัติขึ้นจากภูมิกษेत्रของโลกที่มองว่ายังมีอีกภูมิกษेत्रหนึ่งของโลกอยู่ทางทิศตะวันออกของตน พวกเขาจึงเรียกภูมิกษेत्रของตนเองว่าตะวันตก เช่นเดียวกับคำว่า “ภูมิปัญญาตะวันตก” และ “ภูมิปัญญาตะวันออก” คำว่า “ภูมิ” หมายถึง สภาพทางภูมิศาสตร์ ประกอบกับสภาพแวดล้อมทางสังคม แต่มักจะมีคำอธิบายว่าแท้ที่จริงสังคมหรือบริบททางสังคมก็เป็นผลจากสภาพภูมิศาสตร์ ซึ่งความแตกต่างที่ปรากฏชัด คือ ความแตกต่างในเรื่องฤดูกาล เนื่องจากข้อเท็จจริงที่ว่าโลกหมุนรอบดวงอาทิตย์ แกนของโลกมิได้ตั้งตรง ขณะที่หมุนไปในแต่ละรอบ โลกก็หมุนรอบตัวเองด้วย ประกอบกับในโลกเองก็มีดิน น้ำ อากาศ ที่มีปฏิสัมพันธ์กับแสงอาทิตย์ที่ส่องมายังโลกแตกต่างกัน ทำให้เกิดเป็นความร้อน หนาว รวมทั้งสภาพดิน ฟ้า อากาศ และฤดูกาลที่แตกต่างกัน สิ่งมีชีวิตทั้งหลายรวมทั้งมนุษย์ ถ้าต้องการจะมีชีวิตอยู่ได้โดยไม่ต้องรับผลกระทบมากนัก ก็จะต้องปรับตัวให้สอดคล้องกับความแตกต่างในเรื่องดิน ฟ้า อากาศเหล่านี้ ก่อให้เกิดเป็นวิถีชีวิต สังคม และวัฒนธรรม ซึ่งได้พัฒนาต่อไปเป็นกฎเกณฑ์ กติกาทางสังคม

ดังนั้นคำว่า “ภูมิศาสตร์” ย่อมสะท้อนความแตกต่างทางสังคมเอาไว้ด้วยอยู่แล้ว แต่อาจจะไม่ทั้งหมด เพราะในบางส่วนเมื่อมนุษย์ได้อยู่ร่วมกันในสังคมและเรียนรู้เพิ่มเติมที่จะอยู่ร่วมกันโดยหลีกเลี่ยงความขัดแย้ง ทุกกรณีที่อาจจะเกิดขึ้นโดยไม่จำเป็น ก็อาจจะตั้งกฎเกณฑ์ กติกาของการอยู่ร่วมกัน โดยไม่จำเป็นจะต้องเป็นผลจากความแตกต่างของดิน ฟ้า อากาศ ดังนั้นการใช้คำว่า “ภูมิสังคม” จึงอาจจะมีความจำเป็นที่ให้ความหมายครอบคลุมมากกว่าอิทธิพลที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติ

ส่วนคำว่า “ปัญญา” นั้น หมายถึง องค์ความรู้ซึ่งเป็นความรู้ที่สะท้อนความเป็นจริงตามธรรมชาติของสรรพสิ่ง ทั้งนี้เพราะความรู้ที่ไม่สะท้อนความเป็นจริงตามธรรมชาติของสรรพสิ่งทั้งหลายย่อมเป็นความรู้ที่มนุษย์คิดหรือจินตนาการเอาเอง เป็นความรู้ที่ไม่สอดคล้องกับความเป็นจริง หรือเป็นความรู้ไม่จริง ในลักษณะเช่นนี้เมื่อมนุษย์ได้เผชิญความจริงตามธรรมชาติก็จะเกิดเป็นความขัดแย้ง ไม่สามารถปรับตัวให้อยู่รอดในธรรมชาติได้ ทั้งนี้เพราะธรรมชาติมีอำนาจและขนาดที่มีความรุนแรงมากกว่าความสามารถอันมีจำกัดในการดำรงชีวิตของมนุษย์มากนัก

ดังนั้นคำว่า “ภูมิปัญญา” จึงสะท้อนความรู้ของมนุษย์ที่จะช่วยให้สามารถดำรงชีวิตได้โดยไม่มี ความขัดแย้งกับธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม รวมทั้งการสร้างกฎเกณฑ์ หรือกฎกติกาทางสังคมที่ทำให้มนุษย์สามารถสืบต่อเผ่าพันธุ์มาตั้งแต่ยุคที่มนุษย์อุบัติขึ้นในโลกนี้ และดำรงรักษาเผ่าพันธุ์มาได้จนถึงปัจจุบัน ส่วนภูมิปัญญาดังกล่าวจะดำรงอยู่สืบต่อไปในอนาคตด้วยหรือไม่ เป็นสิ่งที่มนุษย์ในยุคต่อ ๆ ไปในอนาคตจะต้องเป็นผู้ตอบคำถามเหล่านี้

ภูมิปัญญาตะวันตกและภูมิปัญญาตะวันออกคืออะไร

ถึงแม้จะมีคำว่าอารยธรรมตะวันตกและอารยธรรมตะวันออกที่สะท้อนถึงวิถีชีวิต การดำรงชีวิต ตลอดจนจนภาษา ขนบธรรมเนียม ประเพณี รวมทั้งสิ่งก่อสร้างและสถาปัตยกรรมที่แตกต่างกัน

แต่ก็มีคำถามว่า ภูมิปัญญาตะวันตกและภูมิปัญญาตะวันออกมีอยู่จริงหรือ

เพราะมนุษย์ทุกวันนี้มีความก้าวหน้าทางวิทยาการมากมาย สามารถไปมาหาสู่กันได้ เรียนรู้ความคิด และความเข้าใจของกันและกันได้ มีการนำเอาความรู้ ความคิดของผู้ที่มีความแตกต่างทางด้านภูมิสังคมมา ประยุกต์ใช้ด้วยกันได้ รวมทั้งมีผู้ที่มีความเชื่อว่าในโลกนี้ไม่มีอะไรดี อะไรชั่ว ไม่มีอะไรถูก ไม่มีอะไรผิด สิ่งที่เราเรียกว่า “ความรู้” ทั้งหมดเป็นเพียง “วาทกรรม” คือ กระแสความคิดที่หลากหลาย ซึ่งถ้า “วาทกรรม” ใดมีความโดดเด่นก็จะได้รับการยอมรับในวงกว้างกลายเป็น “วาทกรรมหลัก” ในช่วงเวลาใดเวลาหนึ่ง ซึ่งจะยืนยงเพียงใดก็ขึ้นอยู่กับคนเป็นจำนวนมากว่าจะยอมรับวาทกรรมนั้นอย่างต่อเนื่องหรือไม่ และหากวันใดวาทกรรมดังกล่าวหมดความนิยมและถูกแทนที่ด้วยวาทกรรมใหม่ วาทกรรมนั้นก็เลยเลือนหายไปในที่สุด ด้วยเหตุนี้การแบ่งแยกเป็นภูมิปัญญาตะวันตกและภูมิปัญญาตะวันออกจึงไม่มีประโยชน์อะไร

ถึงแม้ผู้ที่ใช้คำว่า “วาทกรรม” มาเป็นเหตุผลหลักในการไม่ยอมรับว่าภูมิปัญญาตะวันตกและภูมิปัญญาตะวันออกมีอยู่จริง และ “วาทกรรม” เถานั้นที่จะยืนยงอยู่ต่อไปในอนาคต แต่คำอธิบายดังกล่าวเป็นผลของวิวัฒนาการทางสังคมและเทคโนโลยีที่เกิดขึ้นในโลก รวมทั้งการใช้ “วาทกรรม” มาเป็นกรอบในการอธิบายมิได้ให้ความสำคัญและมีความเข้าใจ รวมทั้งเหตุผลในการดำรงชีวิตที่แตกต่างกัน ถ้าหากให้ความสนใจเฉพาะแต่ “วาทกรรม” จะทำให้มองข้ามความสำคัญและสติปัญญาของความเป็นมนุษย์ไปได้ จึงจำเป็นที่จะต้องย้อนกลับไปทบทวนถึงที่มาของความรู้เพื่อการอยู่รอดของมนุษย์ตั้งแต่ในอดีตจนถึงปัจจุบัน เพื่อที่จะได้เข้าใจแนวโน้มในอนาคตโดยไม่ผิดไปจากความเป็นจริงมากนัก

ความจริงการจำแนกเป็น “ภูมิปัญญาตะวันตก” และ “ภูมิปัญญาตะวันออก” นั้น เป็นการจำแนกอย่างกว้าง ๆ ตามสภาพภูมิศาสตร์ และดิน ฟ้า อากาศ เถานั้น แต่ส่วนที่อยู่ระหว่างตะวันตกและตะวันออกยังมี “ตะวันออกกลาง” ซึ่งก็มีลักษณะเฉพาะตัวและมีลักษณะของการมีส่วนร่วมของทั้งภูมิปัญญาตะวันตกและภูมิปัญญาตะวันออกด้วย

เนื่องจากจุดเน้นในบทความนี้จะเน้นสภาพภูมิศาสตร์ซึ่งสะท้อนออกมาในรูปดิน ฟ้า อากาศ จะเริ่มต้นด้วยการให้คำจำกัดความที่ค่อนข้างมีความเฉพาะเจาะจงคือ ตะวันตก หมายถึง ภูมิภาคในเขตอบอุ่นและเขตร้อนของโลกที่ชาวตะวันตกอาศัยอยู่ในภูมิภาคแถบนี้เป็นส่วนใหญ่ ส่วนตะวันออก หมายถึง ภูมิภาคในเขตร้อนที่มีอิทธิพลของมรสุมพัดผ่านและเขตอบอุ่นซึ่งเป็นพื้นที่ที่คนตะวันออกส่วนใหญ่อาศัยอยู่ ในขณะเดียวกันก็มีภูมิภาคในเขตร้อนแต่มีลักษณะแห้งแล้ง พื้นดินส่วนมากเป็นทะเลทราย แต่ก็มีบางส่วนอยู่ในเขตอบอุ่นด้วย ภูมิภาคแถบนี้อาจจะเรียกว่า “ตะวันออกกลาง” ซึ่งเป็นที่อยู่อาศัยของชาวอาหรับซึ่งเป็นชาวเอเชียกลางเป็นส่วนใหญ่

เหตุที่มีการจำแนกในลักษณะเช่นนี้เพราะบริเวณเหล่านี้คือบริเวณที่อารยธรรมของมนุษย์ในยุค 5,000 ปีที่ผ่านมาเริ่มมีการพัฒนาการทางภูมิปัญญาที่สืบเนื่องกันมาจนถึงโลกในยุคปัจจุบันเป็นส่วนใหญ่ ขณะที่พื้นที่ทวีปอเมริกา อาฟริกาตอนใต้ของทะเลทรายสะฮารา และออสเตรเลีย รวมทั้งอาร์กติกและแอนตาร์กติกเป็นบริเวณที่มนุษย์ส่วนใหญ่รู้จักและให้ความสำคัญเพียงไม่เกิน 300-400 ปีที่ผ่านมา

ความสัมพันธ์ระหว่างพัฒนาการทางความคิดของมนุษย์และสภาพดิน ฟ้า อากาศ

พื้นที่ที่มนุษย์ถือว่ามีความอุดมสมบูรณ์ ประกอบด้วยการมีฤดูกาลครบทั้ง 4 ฤดูกาล คือ ฤดูใบไม้ผลิ ฤดูร้อน ฤดูใบไม้ร่วง และฤดูหนาว มีอาหารการกินค่อนข้างจะอุดมสมบูรณ์ ธรรมชาติไม่โหดร้ายกับชีวิตมนุษย์มากนักเหมือนเช่นเขตหนาวและเขตทะเลทราย คือ พื้นที่ในเขตอบอุ่น ส่วนประเทศในเขตร้อนอยู่ภายใต้อิทธิพลมรสุมมักเป็นพื้นที่ที่มีฝนตกชุกในแต่ละปี ถึงแม้จะมีอากาศร้อนแต่ก็ไม่ขาดแคลนอาหาร สามารถปลูกพืชและเลี้ยงสัตว์ที่เหมาะสมได้ตลอดทั้งปี จึงมีความอุดมสมบูรณ์ในด้านอาหารไม่แพ้เขตอบอุ่น แต่อาจจะต้องปรับตัวให้เข้ากับสภาพน้ำท่วมและน้ำแล้งบ้าง

ในช่วง 3,000 ปีที่ผ่านมา ภายหลังจากที่มนุษย์ได้ตั้งถิ่นฐาน เกิดมีอารยธรรม สร้างเมืองของตนและมีการปกครองในลักษณะนครรัฐและจักรวรรดิต่าง ๆ ประกอบกับวิถีชีวิตที่ไม่รีบเร่งจนเกินไป มนุษย์ไม่ต้องต่อสู้กับสงครามและภัยธรรมชาติตลอดเวลา มนุษย์ได้มีโอกาสอยู่กับตัวเอง พิจารณาถึงชีวิตตนเอง ชีวิตในอุดมคติ และสังคมมนุษย์ในอุดมคติควรจะเป็นอย่างไร ช่วงนี้จึงได้มีนักปราชญ์ของโลกที่อาศัยอยู่ในเขตอบอุ่นได้เสนอความคิดและสืบทอดความรู้ดังกล่าวสืบทอดกันมา ซึ่งปราชญ์ที่ได้ถือกำเนิดขึ้นมาในยุคนั้นมีทั้งประเทศกรีกที่ถือว่าเป็นส่วนหนึ่งของยุโรปในตะวันออกกลาง ในส่วนที่เป็นประเทศอินเดียและจีนในปัจจุบัน

คำถามที่ถามกันก็คือ ชีวิตที่ดีควรจะเป็นอย่างไร สังคมในอุดมคติควรจะเป็นอย่างไร หรือมนุษย์กับธรรมชาติควรจะมีความสัมพันธ์กันแบบไหน ชีวิตจึงมีความสุข ทั้งนี้เพราะในพื้นที่เขตอบอุ่นและในเขตร้อนขึ้น ธรรมชาติได้ให้ทุกสิ่งทุกอย่างที่เอื้อต่อการมีชีวิตอย่างไม่มีปัญหาแก่มนุษย์อยู่แล้ว ถ้าหากในสถานการณ์เช่นนี้มนุษย์ยังมีปัญหา ปัญหานั้น ๆ เกิดมาจากเหตุใด และจะแก้ปัญหาเหล่านี้ได้อย่างไร

คำตอบกว้าง ๆ สำหรับคำถามเหล่านี้คือการใช้ชีวิตให้สอดคล้องกับธรรมชาติ คือการที่ทุกอย่างในธรรมชาติมีความแตกต่างกันในลักษณะที่เป็นข้อขัดแย้ง มีมืด มีสว่าง มีดำ มีขาว มีเพศชายและหญิง ทำอย่างไรจึงทำให้คู่ตรงข้ามอยู่ร่วมกันอย่างสมดุลในลักษณะประสานกลมกลืนกันไป อย่างเช่นคำสอนในลัทธิเต๋า หรือการเน้นการใช้ชีวิตแบบมีสติปัญญา ไม่ใช่ชีวิตในลักษณะสุดโต่งที่มีใช่ทางแห่งปัญญา เช่น คำสอนในพุทธศาสนา หรือใช้ชีวิตบนพื้นฐานของความเป็นนักปราชญ์ซึ่งเน้นการมีสติปัญญาและรักศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์โดยไม่จำเป็นต้องมีทรัพย์สินเงินทองเป็นจำนวนมากแบบของกรีก

แต่ในขณะเดียวกันในบริเวณที่มีการกดขี่เอาผู้คนไปเป็นทาส หรือในพื้นที่ที่ธรรมชาติไม่เอื้อเพื่อ เช่น ในฤดูหนาวก็ไม่สามารถอยู่ได้เพราะพื้นที่ถูกปกคลุมด้วยหิมะเป็นเวลานาน หรือพื้นที่แห้งแล้งเกินไป อยู่ได้ยาก มีลักษณะเป็นทะเลทราย จำเป็นต้องพึ่งและขอพรต่อพระผู้เป็นเจ้า ผู้มีอำนาจเหนือสิ่งเหล่านี้ที่จะช่วยคล

ภูมิปัญญาตะวันตกและภูมิปัญญาตะวันออก

บันดาลให้ ขณะเดียวกันก็ต้องพยายามช่วยตัวเองด้วยการเตรียมตัวให้พร้อมและเอาชนะธรรมชาติให้ได้ในที่สุด เพื่อที่จะสามารถอยู่รอดได้ในบริเวณที่ธรรมชาติไม่ปรารถนาคือชีวิตมนุษย์เท่าที่ควร

ดังนั้นในแง่ของศาสนาในกรณีที่เป็นภูมิปัญญาตะวันออก คือประเทศที่อยู่ในเขตร้อนชื้นและเขตอบอุ่น การอยู่ร่วมกับธรรมชาติอย่างสมดุล ใช้ชีวิตบนเส้นทางสายกลาง ไม่สุดโต่งไปในทางที่ไม่เกิดปัญหาหรือเข้าใจความเป็นจริงตามธรรมชาติของสิ่งนั้น อาจจะกล่าวได้ว่าเป็นภูมิปัญญาตะวันออกที่มีวิวัฒนาการมาจากสภาพดิน ฟ้า อากาศ ดังกล่าว

ส่วนภูมิภาคในเขตที่ดิน ฟ้า อากาศ ไม่อำนวย เช่น มีฤดูหนาวที่ยาวนานเกินไป หรือมีความแห้งแล้งจากภูมิประเทศที่เป็นทะเลทราย ทางรอดคือจะต้องพยายามพึ่งตนเองด้วยการดัดแปลงธรรมชาติ รวมถึงการเอาชนะธรรมชาติ ที่สำคัญจะต้องสร้างระเบียบวินัยในชีวิต เพราะถ้าไม่มีระเบียบวินัยจะเผชิญกับความท้าทายจากธรรมชาติไม่ได้ และที่เจตีกว่านั้นจะต้องได้รับพรจากพระผู้เป็นเจ้าของหรือเทพเจ้าหรือธรรมชาติเหล่านั้น แต่ถ้าพระองค์ไม่ทรงเมตตาก็ต้องปล่อยให้ชีวิตอยู่ในพระหัตถ์ของพระองค์ เพราะพระองค์เป็นผู้ทราบในทุกสิ่งทุกอย่างดีที่สุดในที่สุด

จากจุดเริ่มต้นประมาณ 3,000 กว่าปีที่ผ่านมา รวมทั้งวิวัฒนาการทางสังคม เศรษฐกิจ การเมือง รวมทั้งวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีทำให้เกิดความคิดที่แตกออกเป็นสองขั้วที่สรุปได้ว่า การที่มนุษย์จะมีชีวิตที่ดีได้จะต้องมองออกไปข้างนอกเพื่อพัฒนาความรู้ด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีมาเพื่อเอาชนะธรรมชาติ เพื่อมาช่วยทำให้มนุษย์มีชีวิตที่ดีขึ้น หรือมีคุณภาพของชีวิตที่ดีขึ้น ซึ่งก็ได้ขัดแย้งกับวัตถุประสงค์ของพระผู้เป็นเจ้าของหรือเทพเจ้าสร้างมนุษย์ขึ้นมาเพื่อเอาชนะอุปสรรคทุกอย่าง แต่มีข้อจำกัดมิให้มนุษย์กระทำตัวเสมือนเป็นพระผู้เป็นเจ้าของ เพราะมนุษย์มิได้มีญาณทัศนะที่สมบูรณ์เท่าพระองค์ ซึ่งอาจจะกล่าวได้ว่าความคิดแบบนี้เป็น “ภูมิปัญญาตะวันตก”

อีกขั้วหนึ่งมองว่ามนุษย์เป็นผลผลิตอย่างหนึ่งของธรรมชาติซึ่งมีความเชื่อมโยงกับส่วนอื่น ๆ ที่เหลือคือทั้งสิ่งมีชีวิตและไม่มีชีวิต การอยู่ร่วมกันอย่างเกื้อกูลกันโดยไม่เบียดเบียนซึ่งกันและกันจะทำให้ทุกฝ่ายอยู่ร่วมกันได้อย่างมีความสุข และการที่มนุษย์จะทำหน้าที่เช่นนี้ได้ มนุษย์จะต้องรู้จักตนเอง มองเข้าไปในตนเอง ทำให้ตนเองมีจิตและสติปัญญาที่เป็นอิสระ ไม่ถูกครอบงำด้วยกิเลสตัณหาและอุปาทานทั้งปวง มนุษย์ก็จะสามารถเข้าถึงความรู้ที่แท้จริงได้ ซึ่งอาจจะกล่าวได้ว่าความคิดแบบนี้เป็น “ภูมิปัญญาตะวันออก”

ส่วนความคิดที่จัดอยู่ระหว่างขั้วทั้งสองอาจจะเรียกได้ว่าเป็น “ภูมิปัญญาตะวันออกกลาง” ซึ่งอยู่ในเขตร้อนที่แห้งแล้งหรือเขตทะเลทราย รวมทั้งเลยขึ้นไปถึงเขตอบอุ่น ความยากลำบากของชีวิตในพื้นที่ร้อนที่แห้งแล้งทำให้ต้องมองหาเมตตาจากพระผู้เป็นเจ้าของ พร้อมกับพยายามพึ่งตนเองและพยายามเอาชนะธรรมชาติที่โหดร้ายเท่าที่จะทำได้แล้ว จุดต่างของกลุ่มนี้ที่แตกต่างจากกลุ่มแรกหรือที่เรียกว่าภูมิปัญญาตะวันตกก็คือ ความเป็นชุมชนสูง เหมือนกับภูมิปัญญาตะวันออกเพราะอยู่ในเขตร้อน สามารถพึ่งพาอาศัยกัน ความเป็นปัจเจกบุคคลน้อยกว่า รวมทั้งการเอื้อเฟื้อแบ่งปันระหว่างผู้ที่มีมากกว่ากับผู้มีน้อยกว่า อีกทั้งมีความเคร่งครัดในกติกาสังคมหรือสังคมสูงกว่า มิฉะนั้นจะอยู่รอดยาก

ผลของสภาพดิน ฟ้า อากาศ ต่อภูมิปัญญา

การที่มนุษย์ต้องมีชีวิตรอดในช่วงฤดูหนาวอันยาวนาน การเตรียมความพร้อมเพื่อให้อยู่รอดได้ท่ามกลางความหนาวเย็นเป็นเวลานานเป็นสิ่งจำเป็น ไม่ว่าจะเป็นการสะสมเสบียงอาหาร เสื้อผ้า และเชื้อเพลิงที่จะช่วยให้ความอบอุ่น เพราะเมื่อถึงฤดูหนาวเป็นฤดูกาลที่ต่างคนต่างครอบครัวจะต้องแยกกันอยู่ ครอบครัวจึงเป็นสิ่งสำคัญ การเห็นแก่ประโยชน์ส่วนตนเพื่อให้ตนเองมีชีวิตรอดเป็นเรื่องปกติของทุกคนและทุกครอบครัวในฤดูหนาวอันยาวนาน การมีเวลาอยู่กับตัวเองและครอบครัวจึงมีมาก การหาความรู้จากการอ่านและถ่ายทอดความรู้ด้วยการเขียน ตลอดจนบันทึกสิ่งที่เป็นความรู้จึงเป็นเรื่องปกติ และในเมื่อการเอาชนะธรรมชาติที่ค่อนข้างจะโหดร้ายจะช่วยให้ชีวิตดีขึ้น การคิดหาหนทางที่จะช่วยให้ตนเองและครอบครัวมีชีวิตที่ดีขึ้นเป็นสิ่งที่ดีและจำเป็นสำหรับชีวิต การศึกษาปัจจัยภายนอกที่มีผลกระทบต่อตัวเองและครอบครัวเป็นเงื่อนไขที่จำเป็นสำหรับการมีชีวิตที่ดี เพราะไม่สามารถอยู่ร่วมกับธรรมชาติอย่างกลมกลืนโดยไม่ต้องทำอะไรมากนัก

ลักษณะดังกล่าวเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้ภูมิปัญญาตะวันตกมีความก้าวหน้าในความรู้ที่เกี่ยวกับโลกภายนอก โดยเฉพาะอย่างยิ่งสภาพธรรมชาติรอบตัวที่สามารถสังเกตเห็นได้ รวมทั้งมีการพัฒนานวัตกรรมหรือสิ่งประดิษฐ์คิดค้นใหม่ หรือที่เรียกกันว่า “นวัตกรรมเทคโนโลยี” เพื่อให้ตนเองและครอบครัวมีชีวิตที่ดีขึ้น ดังนั้นลักษณะเด่นของภูมิปัญญาตะวันตกคือ ความรู้ ความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีที่มีเหนือกว่าภูมิปัญญาตะวันออก หรืออาจจะกล่าวได้ว่าภูมิปัญญาตะวันตกมีส่วนสำคัญในการสร้าง “นวัตกรรมเทคโนโลยี”

ในขณะที่คนในโลกตะวันออกไม่ต้องเผชิญกับอากาศหนาวเหน็บ มีพืชพันธุ์ธัญญาหาร ตลอดจนเนื้อสัตว์ที่สามารถหาเพื่อการบริโภคได้ตลอดทั้งปี ครอบครัวและชุมชนมีความสำคัญสำหรับการดำรงชีวิตไม่ต่างกัน ความรู้ที่ได้ส่วนมากจะมาจากการสนทนาแลกเปลี่ยนแทนการอ่านเขียน แต่ถึงแม้จะเปรียบเทียบเหมือนกับการมีชีวิตอยู่บนสวรรค์ โดยปัญหาความเดือดร้อนหรือความทุกข์จากธรรมชาติมีไม่มาก แต่ชีวิตในสังคมก็มิได้มีความสุขหรือสงบอย่างราบเรียบตลอดเวลา มีการต่อสู้ แข่งชิงและทำร้ายกันด้วยอาวุธในรูปแบบต่าง ๆ จนไปถึงสถานการณ์สงคราม สิ่งเหล่านี้ทำให้คนในภูมิภาคตะวันออกต้องย้อนกลับมาวิเคราะห์ความเป็นไปของสังคม ชุมชน ครอบครัว รวมทั้งหน่วยย่อยกว่านั้นก็คือปัจเจกบุคคล รวมทั้งผู้มีปัญญาความสามารถที่สูงกว่าผู้อื่นก็พยายามวิเคราะห์เข้าไปถึงกระบวนการทำงานภายในของตัวมนุษย์เองในสิ่งที่เรียกว่า “จิต” ของมนุษย์นั่นเอง และปัญหาทั้งหลายทั้งปวงนั้นเกิดจาก “จิต” ของมนุษย์ที่ถูกครอบงำด้วยกิเลสซึ่งประกอบด้วย ความรู้ที่ไม่จริงตามธรรมชาติของสิ่งต่าง ๆ บางทีอาจจะเรียกว่า “โมหะ” หรือความหลงผิด หรือบางครั้งอาจจะเรียกว่า “อวิชชา” คือความไม่รู้จริง ซึ่งมีส่วนนำไปสู่กิเลสตัวอื่น ๆ คือ “โทสะ” หรือความโกรธ อันเกิดจากการหลงผิดคิดว่าความโกรธจะช่วยให้ตนเองสะใจ และอาจจะสร้างความเจ็บช้ำน้ำใจให้แก่ผู้ที่ทำให้ตนเกิดโทสะ ทั้งที่ความจริงแล้วการเกิดโทสะก็คือการทำร้ายตนเอง หรือกิเลสอีกชนิดหนึ่งคือ ความโลภอยากมี อยากได้ทุกอย่างเกินความจำเป็น รวมทั้งด้วยวิธีการทุกชนิดที่ไม่ถูกต้อง โดยหวังว่าเมื่อได้มาแล้วชีวิตจะมีความสุขมากขึ้น แต่ทันทีที่ความโลภเหล่านั้นเกิดก็จะกลายเป็นความรู้สึกร้าวร้าวแผลลญาติใจผู้ที่เกิดความโลภนั่นเอง

ภูมิปัญญาตะวันตกและภูมิปัญญาตะวันออก

นอกจากนั้นอาจเกิดจากตัณหา คือความอยากได้ อยากมี และอุปาทาน คือความยึดมั่น ถือมั่นในเรื่องที่ผิด สิ่งเหล่านี้เกิดขึ้นมาโดยที่บุคคลผู้นั้นไม่รู้ตนเองเลย เพราะเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นอย่างรวดเร็วมากโดยที่คนส่วนใหญ่ไม่สามารถรู้เท่าทันความคิดของตน

โดยสรุป ความรู้ที่เกี่ยวกับสังคม ชุมชน รวมทั้งจิตของตนเอง คือ “ภูมิปัญญาตะวันออก” แต่โดยทั่วไปความรู้ที่เด่นสำหรับภูมิปัญญาตะวันออกคือความเข้าใจในความเป็นมนุษย์ โดยที่ส่วนใหญ่ก็ยังคงมีได้มีความรู้เรื่อง “จิต” อย่างลึกซึ้งนัก ความรู้ประเภทนี้ถ้าสามารถประกอบสร้างขึ้นมาได้ใหม่เพื่อใช้แก้ปัญหาของสังคมมนุษย์อาจจะเรียกได้ว่าเป็น “นวัตกรรมสังคม”

ธรรมชาติของมนุษย์ที่ไม่เกี่ยวกับปัจจัยภายนอก

เท่าที่ได้กล่าวมาทั้งหมดที่พยายามจำแนกภูมิปัญญาตะวันตกและภูมิปัญญาตะวันออก เป็นการพิจารณาปฏิกริยาโต้ตอบระหว่างความเป็นมนุษย์กับสภาพภูมิสังคม หรือกล่าวโดยย่อคือ สภาพดิน ฟ้า อากาศ และสภาพแวดล้อมจากสังคมมนุษย์ด้วยกัน แต่ยังมีประเด็นอีกประเด็นหนึ่งที่จะนำมาพิจารณาประกอบด้วย คือ ธรรมชาติของความเป็นมนุษย์

ถึงแม้จะกล่าวถึงวิวัฒนาการของมนุษย์ในช่วงระยะเวลาที่ผ่านมา คือประมาณ 5,000 ปี ได้มีการเกิดนวัตกรรมทางเทคโนโลยีเพื่อช่วยให้ชีวิตมนุษย์มีความสะดวกสบายมากยิ่งขึ้น มีผลให้สภาพแวดล้อมตลอดจนชีวิตความเป็นอยู่ของมนุษย์ในปัจจุบันเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมมาก แต่ในช่วงระยะเวลาดังกล่าว ธรรมชาติของมนุษย์กลับเปลี่ยนแปลงไปน้อยมาก หรืออาจจะเรียกว่าไม่เปลี่ยนแปลงเลยก็ได้ ต่างกับนวัตกรรมเทคโนโลยีเมื่อเกิดเทคโนโลยีใหม่ เทคโนโลยีที่เก่ากว่า ล้าสมัยกว่าจะถูกกลืนหายไปโดยปริยาย หรืออาจจะกล่าวได้ว่าเทคโนโลยีใหม่ทำลายล้างเทคโนโลยีเก่า แต่ในเมื่อธรรมชาติของมนุษย์เปลี่ยนแปลงไปน้อยมาก ทำให้ความรู้ประเภทภูมิปัญญาตะวันออกไม่เก่าและล้าสมัยไปด้วย เพียงแต่ต้องปรับให้ทันกับบริบทใหม่ ๆ ที่เปลี่ยนแปลงไปเท่านั้น ดังนั้นคำสอนเด่น ๆ ที่เกิดขึ้นมากกว่า 3,000 ปี ก่อนหน้านี้ ก็ยังคงไม่ล้าสมัยและนำมาปรับปรุงใช้ให้สมสมัยได้

สิ่งที่พิสูจน์ว่าธรรมชาติของมนุษย์ไม่เปลี่ยนแปลงมากนัก ไม่ว่ามนุษย์ผู้นั้นจะอยู่ในสภาพแวดล้อมธรรมชาติเช่นใดก็ตาม มีธรรมชาติของมนุษย์หลายอย่างที่ไม่เปลี่ยนแปลงไปตามสภาพภูมิอากาศและกาลเวลา สิ่งหนึ่งที่มนุษย์ทุกคนมีเหมือนกันไม่ว่าจะอธิบายออกมาด้วยภาษาใดก็ตาม มนุษย์ไม่ต้องการเผชิญความ “ทุกข์” หรือ “ความเจ็บปวด” หรือ “ความบีบคั้น” กล่าวอย่างกว้าง ๆ คือ ความไม่สบายกาย ความไม่สบายใจ แต่ปัญญาที่มนุษย์ส่วนใหญ่มักจะตอบไม่ได้ คือ “ความไม่สบายกาย ไม่สบายใจ” เหล่านั้นมีสาเหตุมาจากอะไรและจะแก้ไขได้อย่างไร

มนุษย์ทุกคนพึงปรารถนาสิ่งที่เรียกว่า “ความสุข” แต่มนุษย์ส่วนใหญ่ต่างไม่ทราบว่า “ความสุข” หรือ “ความสุขที่แท้จริง” ซึ่งมีความหมายต่างจาก “ความสุข” คืออะไร มักจะมีคำอธิบายแตกต่างกันเป็นอันมาก ที่สำคัญภาวะที่เรียกว่า “ความสุข” นั้นมักจะเป็นภาวะที่เป็นประสบการณ์สั้น ๆ ในชีวิต คือเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นและ

ดำรงอยู่ในระยะเวลาที่สั้นมาก หลังจากนั้นความรู้สึกดังกล่าวก็ค่อย ๆ จางหายไป ไม่มีความจริงยั่งยืน แต่ในขณะเดียวกันเมื่อเกิดคิดถึง “ความสุข” ดังกล่าว มนุษย์จะต้องใช้เวลาและความพยายามอย่างมากที่จะไขว่คว้าหรือหาสิ่งนั้น ๆ มาให้ได้ ซึ่งไม่แนเสมอไปว่าในกระบวนการแสวงหาดังกล่าวจะพบเจอกับความทุกข์จนนับครั้งไม่ถ้วนหรือไม่

แต่สิ่งที่ทุกคนยอมรับก็คือ ขณะที่มีการตั้งใจและมีความเพียรพยายามที่จะทำอะไรสักอย่างที่มีมนุษย์คิดว่าเป็นสิ่งที่ดีสำหรับชีวิต ในช่วงที่เขายังมีความตั้งใจ ลงมือกระทำด้วยความเพียรพยายาม เขาจะไม่ประสบ “ความทุกข์” ความทุกข์จะบังเกิดต่อเมื่อเขาเลิกมีความศรัทธาในสิ่งนั้น ไม่สมหวัง หรือสิ้นหวัง ความทุกข์จะเป็นฝ่ายบังเกิดขึ้นมาแทนที่ ดังนั้นในความเป็นจริง “ความสุข” หรือ “ความทุกข์” ย่อมขึ้นอยู่กับ “จิต” ของมนุษย์ผู้นั้น เขาจะต้องรู้วิธีฝึกจิตของเขาถ้าไม่ต้องการที่จะประสบกับความทุกข์ แต่เขาจะรู้หรือเข้าใจในเรื่อง “จิต” ได้อย่างไร และจะต้องไปฝึกที่ไหน นั่นเป็นอีกประเด็นหนึ่ง แต่ต้องยอมรับว่าอย่างน้อยธรรมชาติในการหลีกเลี่ยงความทุกข์ของมนุษย์ที่อาจจะต้องเผชิญ ไม่เคยมีการเปลี่ยนแปลง ขณะที่การแสวงหาสิ่งที่ “ดี” ในชีวิตเป็นสิ่งที่พึงปรารถนา แต่จะแสวงหาอย่างไรและจะพึงปรารถนาหรือไม่ เป็นอีกประเด็นหนึ่ง

สิ่งที่ยังคงเป็นความสับสนของมนุษย์เป็นส่วนมากคือ “เงิน” และ “ความสุข” มนุษย์ส่วนใหญ่มีความเข้าใจว่า “เงิน” ที่ใช้เป็นสื่อในการแลกเปลี่ยนสินค้าและบริการทั้งหลายที่มนุษย์พึงหวังจะเป็นเจ้าของหรือมีไว้เพื่อการครอบครอง หรือเพื่อใช้ประโยชน์ หรือเพียงแค่ความพึงพอใจก็ตาม คือ ความสุข ทั้งนี้เพราะเงินสามารถใช้ซื้อทุกอย่างทุกอย่างได้ตามที่ใจปรารถนา トラบใดที่บุคคลผู้นั้นยังมีเงินอยู่ ดังนั้น เงินจึงเป็นสิ่งที่ทำให้ชีวิตของมนุษย์มีความสุขสบาย พร้อมทั้งอธิบายว่าความสุขสบายก็คือความสุข เหมือนการมีเทคโนโลยีแล้วช่วยให้ชีวิตมนุษย์มีความสุขสบายยิ่งขึ้น แต่ความสุขสบายไม่ใช่ความสุข อีกทั้งมนุษย์ส่วนใหญ่ก็ไม่ทราบว่าความสุขของตนคืออะไรกันแน่ แต่ด้วยความเข้าใจดังกล่าวจึงมักได้ยินคำอวยพรที่ว่า “ขอให้รวย ขอให้รวย” เพราะความรวยจะเท่ากับความสุข แต่ถ้าเป็นเช่นนั้นจริงคนรวยทุกคนจะต้องเป็นผู้ที่มีความสุข ซึ่งแน่นอนว่าเขาเหล่านั้นจะไม่ประสบปัญหาความทุกข์จากการขาดแคลนปัจจัยเบื้องต้นสำหรับการดำรงชีวิต แต่จะแน่ใจได้อย่างไรว่าพวกเขาเหล่านั้นจะไม่มีปัญหา “ไม่สบายใจ” ซึ่งก็คือรูปแบบหนึ่งของความทุกข์นั่นเอง แท้ที่จริงการมีเงินมากที่สามารถซื้ออะไรก็ได้มีส่วนช่วยให้มนุษย์ตกอยู่ในความประมาท และเมื่อวันใดเงินเกิดไม่สามารถซื้อสิ่งที่เขาปรารถนาได้ เขาอาจจะประสบความทุกข์อย่างยิ่ง

ในปลายศตวรรษที่ 20 ได้มีนักจิตวิทยาทางเลือกชาวอเมริกันชื่อ อับราฮัม มาสโลว์ อธิบายธรรมชาติของมนุษย์ในลักษณะความจำเป็นในการดำรงชีวิต ความจำเป็นแรกของมนุษย์คือการดำรงสภาวะทางสมรรถภาพหรือทางร่างกาย สูงขึ้นไปคือความจำเป็นในการดำรงชีวิตทางสังคม และสูงสุดคือความตระหนักรู้ในคุณค่าหรือความหมายของชีวิต เป็นความจริงที่มนุษย์มีความจำเป็นพื้นฐานในระดับหนึ่งเพื่อดำรงไว้ซึ่งชีวิตในส่วนที่เป็นร่างกาย แต่หลังจากนั้น “จิต” ของมนุษย์เป็นปัจจัยที่สำคัญที่สุด ซึ่งในประเด็นนี้เป็นส่วนหนึ่งของภูมิปัญญาตะวันออกที่ล้ำลึก อีกทั้งคนในตะวันออกเองและคนในตะวันตกส่วนใหญ่ที่มีได้ศึกษาเกี่ยวกับเรื่องนี้

โดยเฉพาะ มีความรู้และความเข้าใจธรรมชาติของจิตมนุษย์น้อยมาก ทั้ง ๆ ที่ธรรมชาติดังกล่าวยังไม่เคยเปลี่ยนแปลงไปเลยจากความรู้ของมนุษย์ที่มีตั้งแต่ 3,000 ปีก่อน

การบูรณาการระหว่างภูมิปัญญาตะวันตกและภูมิปัญญาตะวันออก

เป็นที่ชัดเจนว่าเทคโนโลยีการคมนาคมและการสื่อสารที่ได้ถูกพัฒนาโดยมนุษย์จากระบบที่ง่าย จากการเดินทางด้วยเท้าไปสู่การมีพาหนะในรูปแบบต่าง ๆ ที่ทำให้การเดินทางสะดวกยิ่งขึ้น ทั้งทางบก ทางน้ำ และทางอากาศ รวมถึงเครื่องมือสื่อสารผ่านคลื่นแม่เหล็กไฟฟ้าที่พัฒนาจนกระทั่งมนุษย์ทุกคนมีโทรศัพท์ หู วิทยุ สามารถเหาะเหินเดินอากาศ แม้กระทั่งออกไปนอกโลกได้ ความรู้ของมนุษย์ที่ได้ถูกพัฒนาขึ้นมาทั้งหมด ย่อมไม่มีพรมแดน ส่วนที่เรียกว่าภูมิปัญญาตะวันตกและภูมิปัญญาตะวันออกค่อย ๆ เลื่อนรางไป แต่ความรู้ที่ยังมีความแตกต่างกันอย่างโดดเด่น คือ ความรู้ที่สร้างนวัตกรรมทางเทคโนโลยีและความรู้ที่สร้างนวัตกรรม สังคม หรือความรู้ที่ทำให้มนุษย์มีความสะดวกสบายทางกายภาพ กับความรู้ที่ทำให้มนุษย์สามารถลดปัญหา ทางสังคม หรือ “ความทุกข์” ลงไปได้

ประมาณ 300 กว่าปีที่ผ่านมา ภายหลังจากยุคที่ถูกเรียกว่า “การปฏิวัติอุตสาหกรรม” โดยเฉพาะอย่างยิ่งหลังจากสงครามโลกครั้งที่ 2 หรือประมาณกว่า 75 ปีที่ผ่านมา การพัฒนาของเทคโนโลยีได้พัฒนา เพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วในลักษณะก้าวกระโดด โดยผู้พัฒนาเทคโนโลยีดังกล่าวอาจจะกล่าวได้ว่าเป็นภูมิปัญญา ตะวันตกส่วนใหญ่ ทำให้ประมาณปลายคริสต์ศตวรรษที่ 20 หรือประมาณ 40-50 ปีที่ผ่านมา เริ่มมีความเชื่อว่าเทคโนโลยีจะสามารถแก้ปัญหาในชีวิตของมนุษย์ได้ทุกปัญหา ส่วนที่ยังแก้ไม่ได้ก็เพราะยังคงต้องพัฒนา เทคโนโลยีดังกล่าวต่อไปจนให้สามารถใช้เทคโนโลยีแก้ปัญหาของมนุษย์ได้ในที่สุด

ลัทธิความเชื่อที่แพร่หลายในช่วงเวลาดังกล่าวทำให้มนุษย์ทั้งโลกหันมาให้ความสนใจศึกษาค้นคว้า เกี่ยวกับนวัตกรรมเทคโนโลยี และตะวันตกก็ได้รับการยอมรับนับถือว่าเป็นผู้นำในด้านความรู้ดังกล่าว แต่ที่โลก ตะวันออกได้รับแถมมาด้วยปรัชญา ความเชื่อ ค่านิยม และวัฒนธรรมที่พัฒนามาจากตะวันตกด้วย ทำให้ ความรู้ของโลกทั้งโลกถูกรอบงำด้วยภูมิปัญญาตะวันตกเป็นส่วนใหญ่ สิ่งที่เป็นผลตามมาจากความพยายาม สร้างความสะดวกสบายให้แก่ชีวิตมนุษย์โดยไม่ใส่ใจถึงความสมดุลของธรรมชาติตามแบบของภูมิปัญญา ตะวันออกเท่าที่ควรทำให้โลกเกิดเสียสมดุลอันเกิดจากปัญหาโลกร้อนหรือภาวะเรือนกระจกจากการที่ก๊าซ คาร์บอนไดออกไซด์และก๊าซมีเทนถูกปลดปล่อยออกสู่ชั้นบรรยากาศมากจนเกินไปจากการใช้พลังงานที่เกิด จากซากดึกดำบรรพ์จนเกินขอบเขต และการปศุสัตว์ที่พยายามผลิตอาหารโปรตีนจากเนื้อสัตว์สีขา ซึ่งเป็นที่ ชื่นชอบในหมู่มนุษย์ เพราะถือว่ามีรสดีทั้ง ๆ ที่เป็นการผลิตโปรตีนที่มีประสิทธิภาพต่ำและเป็นผลร้ายอย่างยิ่ง แก่ชีวิตของมนุษย์

ขณะเดียวกันมนุษย์ก็เริ่มตระหนักว่าปัญหาของมนุษย์และสังคมไม่สามารถแก้ไขได้ด้วยนวัตกรรม เทคโนโลยี มิฉะนั้นปัญหาของมนุษย์และสังคมคงจะถูกแก้ไขไปได้ค่อนข้างมากแล้ว แต่ปัญหาของมนุษย์เป็น เรื่องที่เกี่ยวกับ ‘จิต’ ซึ่งมนุษย์โดยทั่วไปมีความเข้าใจน้อยมาก แม้กระทั่งคนในซีกโลกตะวันออกเอง และยัง

มนุษย์ทุกคนให้ความสนใจกับนวัตกรรมเทคโนโลยีและอารยธรรมตะวันตกซึ่งเป็นของแถมที่อาจจะเป็นอันตรายติดมาด้วย จะยิ่งทำให้โลกทั้งโลกตกอยู่ในสภาวะเสี่ยงอันตรายเพิ่มมากขึ้น

แต่ในขณะเดียวกัน เทคโนโลยีสารสนเทศที่มาพร้อมกับโลกยุคโลกาภิวัตน์ก็ทำให้คนในซีกโลกตะวันตกหันมาสนใจและเรียนรู้ภูมิปัญญาตะวันออกมากขึ้น แม้กระทั่งคำว่า “นวัตกรรมสังคม” ก็เป็นคำที่ได้รับการพัฒนามาจากนักวิชาการตะวันตก

ถึงจุดนี้จึงทำให้เกิดความหวังขึ้นในโลกนี้ เนื่องจากโลกทั้งโลกเริ่มตระหนักว่า นวัตกรรมเทคโนโลยีจะช่วยให้ได้อย่างมากก็คือ การทำให้มนุษย์มีชีวิตความเป็นอยู่ที่สะดวกสบายมากยิ่งขึ้น แต่ก็ต้องระมัดระวังปัญหาแทรกซ้อนทางกายภาพและสังคมที่จะตามมาพร้อมกันด้วย ในขณะที่ปัญหาของมนุษย์จะต้องแก้ไขได้ด้วยการทำงานที่จริงจัง “จิต” ของมนุษย์และนวัตกรรมสังคมเท่านั้นที่จะช่วยแก้ปัญหาเหล่านี้ได้

ในยุคปัจจุบันจึงเป็นความจริงที่ว่า เส้นแบ่งระหว่างภูมิปัญญาตะวันตกและตะวันออกจะเริ่มเลือนรางลงไป ซึ่งก็เป็นนิมิตที่ดี ทั้งนี้เพราะสภาวะภูมิอากาศถึงจะเป็นตัวกำหนดที่สำคัญในอดีต แต่ก็ไม่ได้เป็นตัวกำหนดที่สำคัญอีกต่อไป ในขณะที่ความโชคดีของมนุษย์ก็คือ ธรรมชาติของมนุษย์กว่า 5,000 ปีมาแล้วไม่เคยเปลี่ยนแปลงหรือเปลี่ยนแปลงน้อยมาก ขณะที่ความรู้เรื่อง “จิต” ของมนุษย์ที่จะนำมาเพื่อใช้แก้ปัญหาของมนุษย์เองก็เป็นความรู้ที่มีผู้มีความรู้ความเข้าใจยังไม่มาก ขณะที่ปัจจัยสนับสนุนในปัจจุบันอีกปัจจัยหนึ่งคือความรู้ในเรื่องประสาทวิทยา ที่ศึกษาเรื่องการทำงานของสมองและจิตประสาทของมนุษย์ในซีกโลกตะวันตกได้พัฒนาก้าวหน้าไปมาก และได้พัฒนาเข้ามาใกล้ความรู้ชั้นสูงอันเป็นภูมิปัญญาตะวันออกที่มีผู้เข้าใจอย่างลึกซึ้งไม่มาก

แนวโน้มและความรู้ดังกล่าวอาจจะมีส่วนสำคัญที่ช่วยให้โลกหลุดพ้นจากภาวะวิกฤตที่ดำรงอยู่ในปัจจุบัน อันสืบเนื่องจากการพัฒนาอย่างรวดเร็วของนวัตกรรมเทคโนโลยีที่ก้าวไปพร้อมกับการครอบงำของอารยธรรมตะวันตก เมื่อคนในซีกโลกตะวันตกหันมาสนใจภูมิปัญญาตะวันออกเพิ่มมากขึ้น พร้อมกับพัฒนาความรู้และเทคโนโลยีที่เสริมกับภูมิปัญญาตะวันออกที่มีอยู่เดิมให้เข้มแข็งมากขึ้น